

Font Márta–Sashalmi Endre Állam, hatalom, ideológia

Tanulmányok az orosz történelem sajátosságairól
Budapest, Pannonica, 2007. 256 p.

Számvetés útközben, újragondolás, ezek az első impulzusok, amikor a két pécsi vezető történész *Állam, hatalom, ideológia* című tanulmánygyűjteményét kézbe veszi a recenzens. Font Márta, a PTE BTK Középkori és Korajújkori Történeti Tanszéke vezetőjének és Sashalmi Endrének, a tanszék helyettes vezetőjének egy kötetbe szerkesztett írásai az orosz történelem legvitatottabb kérdéseit járják körül, a témával régóta foglalkozó tudósok elmélyült alaposágával.

Amióta a történettudomány foglalkozik Oroszország történetével, mindig a kérdések kérdésének számított az orosz – és tegyük hozzá a szovjet – história sajátosságainak a megértése „minden ésen túliségük” (Tyutsev) ellenére, egyetemességének és különösségének a bemutatása. E problémák feldolgozásához a gazdaság-, a társadalom- és a politikatörténet kutatásán túl kulcsfontosságú az állam és a hatalom jellegének megértése, vagy az ortodoxiával megtámogatott önkényuralmi állam valódi jellegzetességeinek a feltárása.

A két szerző – különböző időpontokban íródott és különböző helyeken közölt – tanulmányai meglepő koherenciát mutatnak mind egymáshoz, mind a témához való viszonyukban. Ez egyrészt erőteljes érv a közös gyűjteményes kiadás mellett, másrészt szemléletileg is tükrözi, hogy a közölt írások azonos alkotói műhelyből kerültek ki. Már csak azért is jók az ilyen összegyűjtött számvetések, mert a többnyire kis példányszámú folyóiratokban és periodikákban közölt tanulmányok, minden szakmai kvalitásuk ellenére, gyakran nem jutnak el a történelem iránt érdeklődők szélesebb köréhez, úgymond feledésbe merülnek. A Pannonica Kiadó ízléses, zsebkönyv formátumú kötete remélhetőleg ezrekhez juttatja el a két szerző gondolatait, tudományos eredményeit. És végül jók az ilyenfajta számvetések azért is, mert együtt olvasva az írásokat – keletkezésük időpontjától és első közlésük helyétől függetlenül – jól mutatják egy-egy kutatói pályáiv alakulását, és azt, hogy egy tudósnak, ha felteszi életét egy téma kutatására, milyen hosszú időn keresztül, milyen szívósan kell dolgoznia egy probléma feltárásán, mindig újabb és újabb részleteket téve eredményeiből közkinccsá.

Az egyes tanulmányokról a recenzio keretei között csak korlátozott terjedelemben szólhatunk. Sashalmi Endrével kezdeném, hiszen az első két bevezető, átfogó, alapozó tanulmány az ő munkája. Sashalmi töprengő, analízáló, témáján elmélyülten gondolkodó, azt folyamatosan újragondoló történész, aki a nyugati és az orosz államfejlődés, politikai gondolkodás, hatalomfelfogás, valamint a politikai struktúrák összehasonlító vizsgálatára törekszik. Fogalomalkotó történész: munkáinak jelentős része a történeti fogalmak jelentésének pontos értelmezésére, feltárására irányul, s erre a történeti russzisztika esetében különösen nagy szükség van. Egy konferencián egy jogász kolléga éppen azért minősítette „puha tudománynak” a történettudományt, mert szerinte nem használ egzakt fogalmi rendszert; szó- és fogalomhasználata képlékeny, ugyanazon kifejezéseken különböző történészek mást és mást értenek. Általánosságban sem érteve egyet a fenti állásponttal, Sas-

halmi munkássága éppen e tekintetben kétségkívül segít „kemény” diszciplínává tenni a történettudományt.

Minderre jó példa első bevezető tanulmánya, az „Európa és Oroszország”. Ebben először levezeti az Európa-fogalom kialakulását, azt, hogyan vált a földrész földrajzi kategóriából a 18. századra vallási-kulturális tartalommal rendelkező civilizációs fogalommá. Második tanulmányában az orosz történelem periodizációjának meghatározásához szükséges kritériumokat igyekszik rendszerbe foglalni, a korszakhatárok megjelölése esetében különös figyelemmel az államfejlődésre. Egyúttal áttekinti az egyes történeti iskolák, így az eurázsiai iskola ezzel kapcsolatos érvrendszerét is.

Sashalmi strukturalista, rendszeralkotó történész. Erőteljesen foglalkoztatja, hogy azok a történelmi kategóriák, amelyek keretei között gondolkodunk, mennyiben – kedvenc kifejezésével élve – „intellektuális történeti konstrukciók”, azaz nyugati vagy orosz értelmiségi korok gondolatossága által motivált szellemi termékei, és mennyiben a történelem valós folyamatainak elemzésére épülő, a gazdaság, a politika és a társadalom analízisére támaszkodó, kulturális, vallási, földrajzi sajátosságokat figyelembe vevő elemzések, amelyek a történeti valóságot írják le.

Sashalmi kutatói módszerére jellemző, hogy kérdéseket tesz fel, amelyek már önmagukban jelzik: valamit újra kell gondolnunk. Már a tanulmány címe is orientál bennünket: „Létezett-e feudalizmus a Kijevi Ruszban és a moszkvai államban?” Ezt veti fel a szerző, s meggyőződhetünk arról, hogy nyugati értelemben – vagyis ha ezen „a vazallitás és a hűbérbirtok kombinációján nyugvó, decentralizált struktúrájú” politikai rendszert értünk – biztosan nem, hiszen, mint bemutatja: az orosz függőség sokáig a szabad szolgálatra épült. További, a kötetben közölt tanulmányai ugyanezt a tisztázó, rendszerező, rendszer- és fogalomalkotó történelmi szándékot és mentalitást tükrözik, akár a „jó cár” eszményéről értekeznek a Romanov-dinasztia ideje alatt, akár az orosz államfogalom kialakulásának sajátosságait vizsgálja, vagy az 1649-es orosz törvénykönyv politikai bűncselekmény-fogalmát igyekszik tisztázni, majd másutt az orosz Balkán-politika vallási gyökereit elemzi.

A közölt tanulmányokat együtt olvasva az olvasó úgy érzi, hogy – mint egy széles tudományos puzzle-ban – a helyükre kerülnek egy koncepciózusan felépített kutatói életmű elemei, amelyeket nyilván kellő időben egy nagymonográfia, esetleg egy akadémiai doktori értekezés feladata lesz szintézisbe foglalni.

Áttérve a másik szerzőre, Font Márta is kérdez. Kérdései ugyanúgy az orosz történelem alapproblémáira, egy-egy kiemelten fontos szeletére irányulnak, mint Sashalmi esetében. Szellemi alapvetése azonban – témájának jellegéből fakadóan – nem elsősorban az angolszász és kisebb részben az orosz és a magyar szakirodalom téziseinek újragondolására, hanem a forrásokra irányul. Módszerére kiválóan jellemző az „Állam, államszervezés, kodifikáció. Megjegyzések a Kijevi Rusz első törvényeiről” című tanulmánya. Először az állam és a feudalizmus fogalmát határozza meg a lehető legegzaktabb módon. Ezután ő is megállapítja, hogy a feudalizmus nyugati értelemben a 11. századi Kijevi Ruszban nem állt fenn. Majd az óorosz törzsszövetség államszervezési folyamatát veszi górcső alá. Kérdéseket tesz fel, s erre ösztönzi az olvasót is. Vajon – írja az 52. oldalon – azáltal, hogy Oleg az ellenőrzése alá vonta a Baltikumtól Konstantinápolyig vezető kereskedelmi utat, egyúttal megteremtette azt a politikai egységet is, amit Kijevi Rusznak nevezünk? Vajon – gondolkodik tovább a szerző – egy kereskedelmi útvonal fölötti ellenőrzés megszerzése és az adóztatás kiterjesztése egy bizonyos régióban kimeríti-e az államnak a tanulmány elején meghatározott kritériumait? Vajon mi a helyzet az állam többi ismert alkotóelemével, az intézményekkel, az írásbeliséggel, a kultusz egységesítésével stb.? Majd levonja a konklúziót: Oleg fellépését semmiképpen sem tartjuk az államiség kezdeteinek, csupán egy na-

gyobb integráció megteremtése felé tett első lépésnek. Persze – teszi hozzá – ezek a lépések nyilvánvalóan megkönnyítették a majdan szerveződő államalakulat létrehozását.

E rövid gondolatmenet, mint cseppben a tenger, mutatja be Font Márta történészi alkotói módszerét. Egy jól ismert jelenséget kezd vizsgálni, tulajdonképpen jól ismert források – adott esetben a PVL (Poveszty vremennih let) – alapján. Azután kérdezni kezd. Nem rohan neki erőből a korábbi tudományos felfogásnak, nem minősíti értelmetlennek, feleslegesnek korábbi ismereteinket. Problémafelvetései kapcsán azonban elgondolkodunk: miért is nem gondoltunk erre eddig? Ezt a látszólag egyszerű alapösszefüggést eddig miért nem vettük észre? Font Márta finoman bontja le eddigi berögződéseinket, és építi fel fokozatosan, logikailag érvelve az új struktúrát. Eközben új viszony- és fogalmi rendszerbe helyezi régebbi tudásunkat. Ez az újszerű szemléletmód abból a szempontból is értékelendő, hogy nemcsak gondolkodásra, újragondolásra készíti az olvasót, hanem a közös gondolkodással mintegy szellemi alkotótársává teszi.

Ez a megközelítési mód és szerzői módszer a kötet többi tanulmányában is nyomom követhető, akár a kijevi nagyfejedelmi hatalom jellegéről, akár a Moszkvai Rusz kijevi örökségéről értekezik. Font Márta érdeklődése, ahogy Sashalmi Endréé sem áll meg témája földrajzi vagy politikai határainál, hanem a korabeli európai folyamatok rendszerébe ágyazva vizsgálja azt. Erről tanúskodik *„A magyar kalandozások és a kelet-európai viking terjeszkedés”* című dolgozat, amely egyúttal kitűnő társadalom- és politikatörténeti összehasonlító analízis is. Az oroszul kiválóan beszélő szerzőtől a nyelvészeti indíttatású, ha úgy tetszik, mikrofilológiai kérdésfelvetés sem idegen. Ezt bizonyítja a *„Megjegyzések a széttagolódás kérdéséhez nyelvi aspektusból”* című tanulmány, amely táblázatban dolgozza fel a források szóhasználatát és értelmezésüket. Alekszandr Nyevszkijről szóló értekezésében revelációszerűen állítja szembe a vlagyimir-szuzdali évkönyvekből – tehát a forrásokból – kirajzolódó képet, amely egy szolgálalkú tatár vazallus személyiséget mutat, a róla szóló *„zsityije”* (életrajz) egy-két kiragadott részletére építő, az alapján elterjedő heroizált Alekszandr-képpel, amely az orosz–szovjet nemzeti öntudat pillérszerűen meghatározó elemévé vált, és történeti axiómának számított mind az orosz, mind a szovjet történetírásban.

Gondolkodunk és gondolkodtatunk, kérdéseket teszünk fel és válaszokat fogalmazunk, miközben elavuló szellemi sémákat és beidegződéseket rombolunk le. Eközben partnernek tekintjük az olvasót, és tisztelettel, tudósi alázattal kezeljük témánkat. Így összegezhethjük a két szerző írásainak törekvését. Ezért lehetnek hasznos propagálói a történettudomány egy csekély létszámú szakma által művelt területének, a történeti russzisztikának.

Bebesi György